

Борабак атентатора Мухамеда Мехмедбашића у Црној Гори након атентата 1914 г.*)

У свесци 1—2 (јануар—фебруар 1949 г.) »Историских записа« на Цетињу изпшао је чланак Јована Йовића под насловом »Атентатор Мухамед Мехмедбашић у Никшићу«. Чланак је писан на основу неколико аутентичних докумената, пађених у архиви Министарства унутрашњих дјела бивше Краљевине Црне Горе. У чланку се спомињем и ја као учесник у организовању бјекства Мухамедова из затвора у Никшићу и као његов јемац. Као један од ријетких живих учесника у тој афери, сматрам за потребно да споменути чланак допуним и расвијетлим новим и непознатим чињеницама и документима, нешто по свом властитом сјећању, а нешто на основу истражног досијеа споменутог Мехмедбашића у велеиздајничкој парници Гаврила Принципа и другова¹⁾.

Прије свега, писац споменутог чланка није начисто о датуму преласка Мухамедова у Црну Гору. Ту је заблуду створио сам Мухамед наводећи погрјешно у својој писменој изјави, датој Капетанији у Пилатовцима, да је у Црну Гору прешао тога истога дана, тј. 26-VI (4-VII по новом). Међутим, неоспорна је тврдња Николе Трипића да је Мухамед прешао границу 3 јула у сумрак, преко Ковача, и исту ноћ ноћио код Ђура Бјелетића (Бјелице). Касније је сам Мухамед

*) Уредништво нашег часописа (са задовољством је примило чланак Милана Поповића. Поповић је несумњиво утврдио тачан прелазак Мехмедбашићев у Црну Гору, који је Йовић само допустио као тачан, наводећи да се "Мухамед плашио за Бјелетића, који га одма није јавно властима..." За нетачна тврђења Пфеферова Поповић је нашао податке у Државном архиву НР Б и Х, који употпуњују документа Цетињског архива. Вјероватно је омашком направљена грешка да се Мехмедбашић склонио из полициског притвора 15. умјесто 14 јула ноћу. Војвода С. Вукотић обавијестио је министра унутрашњих дјела депешом датираном ноћу у 12,20 часова (односно 0,20 часова 15, односно 2 јула по старом), да је Мухамед "утека има пола сата", док му министар на то одговара 15 (2) јула у 1 час да мора бити ухваћен. (Види чланак и документа о Мехмедбашићу у цитираном од Поповића двоброју "Историских записа"). Удовица М. Буквића, чак, тврди да је Мехмедбашић дошао у кућу око вечере. Поповић је, као учесник Мухамедовог склањања из притвора, употпунио изјаву Буквићеве удовице да је претрес по становима и локалима поводом Мехмедбашићевог бјекства вршен површно и то послје "два-три дана" од овог дога-

¹⁾ Државни архив НР Б и Х у Сарајеву, IV, П-1.

овај тачни датум саопштио Тришићу, који га је тако и забиљежио у своме чланку. Котарски претстојник Блум у Билећи, под бр. 385 през. од 9 јула, спроводи Претсједништву Владе у Сарајеву опширан извјештај жандармеријске станице на Бивику о Мухамедову бјежању преко Фатнице, Ораховице и Плана, на основу исказа свједока са којима се он 2 и 3 јула у тим селима састајао. Завршетак тога извјештаја гласи:

»Гласом вијести повјерене особе Мухамед Мехмедбашић јест на 3-VII т. г. границу између Корита—Голобрђе на Коваче прешао, тамо се са херцеговачком капом покрио и као Омербашић исказивао, код бајрактера Бјелетића у Ковачима (Црна Гора), ноћио — На 4 ов. мј. у Пилатовцима кроз капетана Алексића ухапшен, те по стражи на 5 ов. мј. у Никшић одпремљен«.

То исто потврђује и телеграм котарског уреда у Билећи од 11 јула бр. 401 през., упућен Претсједништву Владе у Сарајеву. Доносимо текст тога телеграма који је био састављен на њемачком језику:

„Laut Vertrauensnachricht Mehmedbašić drüben ausgesagt, Komplizen doch zu kennen, aber mit Rücksicht auf Gelöbnis will sie nicht so miniren. Persönlich von Bajraktar Gjuro Bjelica aus Kovači erfahren, dass Mehmedbašić den Weg von Fatnica gegen Mekagruda und von dort aus gegen montenegrinische Grenze eingeschlagen, bei Pitoma Gradina die Grenze passiert und am 3. Juli um 7 Uhr nachmittag in Kovači mit Fez angetroffen und sein richtiger Namen entdeskt. Die Kappe (zavratka) beim Bajraktar mitgenommen und Fez dortselbet zurückgelassen. Zuerst seine Flucht aus Eurcht vor Militärdienste, später aber behauptet, dass er als sechster Attentatsteilnehmer war. Derzeit derselbe in Haft in Nikšić.“

У споменутом досијеу налазимо забиљешку писану 6 јула власторучно од истражног судије Пфефера. а која гласи:

Ђаја. Утврдно је важну чињеницу, која се није дала извести на основу докумената из Цетињског архива, да није било хатшења поводом Мухамедовог бјекства, па да није ни Мехмедбашићев чувар Барбарез био ухапшен. У цјелости је потврдио расположење Никшићана, нарочито никшићке омладине и уопште Црногораца и њихову спремност да се силом одупру, ако би се власти ријешиле за екстрадицију Мухамедову. Овакав став народа, природно, морао је имати утицаја на владајуће кругове у Црној Гори, па и на самога краља Николу. Јако је важно тврђење Поповићево да људи, који су припремали бјекство, нијесу сумњали у црногорску владу да ће Мехмедбашића предати аустроугарским властима, али да су страховали да ће то урадити краљ Никола "из чисто династичких разлога". Истина, у овом се ставу говори "само у сумњ, јер доказа за то нисмо имали", а — затим да је ту сумњу "потенцирао... по куриру и сам србијански посланик на црногорском Двору Михајловић". Ова чињеница је свакако дјеловала на људе да Мехмедбашића извуку из руку власти. Даља Поповићева излагања су као и у Ивовићеву чланку у односу на држање народа и владе.

Међутим, никако не можемо прихватити мишљење Поповићево да је црногорска влада имала став супротан краљу Николи и да је ради тога био смијењен војвода Стево Вукотић са положаја обласног управитеља, како у свом даљем излагању тврди Поповић.

Ово своје гледиште базирамо на слиједећим чињеницама:

1) Прерогативе краља Николе биле су по уставу велике, тако да је влада од њега зависила а не од скупштине. Од 1907 године он није имао непослушних кабинета.

»У 10 сати у вече позвао ме на телефон предстојник из Стоца те ми јавно, да је дознао кроз повјерену особу, да је Мухамед Мехмедбашић наводно ухићен у Никшићу Црна Гора те се издаје под туђим именом. Да има његову фотографију коју ће послати.

Позвао сам на телефон претседништво владе, а јер се нико није одазвао то сам послао унутра наведени брзојав у Цетиње а предстојнику у Стоцу јавно да пошаље експрес фотографију, опис особе и извадак из пописа пучанства за Мухамеда Мехмедбашића«.

Сарајево 6/7 1914

Пфефер с. р.

Сам телеграм који је он упутио исте вечери на Цетиње гласи:

»Министарству правде

Цетиње
Монтенегро

У Никшићу ухићени Мухамед Мехмедбашић столар из Стоца који онђе одаје криво име, молим да се исти задржи у затвору, јер сукривац злочина уморства. Поступак за изручење следи.

Молим брзојавни одговор јели такав у Никшићу ухићен

Окружни суд
4569«

И из овог документа се јасно види перфидност и ревност суца истражитеља Пфефера који, не чекајући упуства од Земаљске Владе, на своју руку тражи директно хапшење Мухамедово и најављује захтјев за екстрадицију, прешућујући да се ради о политичком

2) Супротстављањем општем расположењу народа у Црној Гори, јавном мњењу Јужних Словена и предајом Мехмедбашића краљ Никола би довео свој положај у питање. Ово поготово тим прије, јер су сви пунољетни Црногорци били оружани.

3) Војвода Стево Вукотић, тадашњи обласни упавитељ, није био противник краља Николе све до 1918 године, односно до свршетка I свјетског рата. Он није припадао "клубашком" покрету 1907 године ни касније до 1918. Напротив, као личност од пуног повјерења, био је до 28 априла 1910 г. командант Чевско-бјеличког баталјона, када је постављен за команданта Катунске бригаде (службени лист "Глас Црногорца" бр. 20 за 1910 г.). Указом од 15 октобра 1912 године постављен је за судију-замјеника Војног суда I дивизије ("Глас Црногорца" бр. 47 за 1910 г.) и напосљетку указом од 1 маја 1912 г. ("Глас Црногорца" бр. 18 за 1912 г.) постављен је за управитеља Никшићке области. Његово именовање за управног руководиоца области у којој је краљ Никола имао најјачу опозицију није успједило без пуног краљевог повјерења. Напомињемо да сродство са краљем Николом није играло јачу улогу од повјерења (војвода је био брат по оцу краљице Милене); краљеви рођаци Петровићи: војвода Шако, војвода Божо, војвода Ђуро и Марко Петровић били су у немилости и изгубили су положаје, јер су се прикључили тада напредном покрету 1907 године. Брат краљице Милене по оцу и мајци, Марко Вукотић је такође пао у немилост. Сердар Саво Пламенац, зет краља Николе, имао је исту судбину, док је стари војвода Лазар Социца, политички јачи и утицајнији од војводе С. Вукотића, доспио у затвор. Смјењивање војводе Стева дошло је тек сјутрадан по мобилизацији црногорске војске 16 (29) јула 1914 године, и то на

злочину, не би ли се на тај начин лакше издјејствовала екстрадиција Мухамедова, на основу постојећих уговора.

Настаје питање како је могао кот. претстојник у Стоцу јавити суцу истражитељу 6 јула да је Мухамед »наводно« већ био ухапшен у Никшићу, када знамо да је његово хапшење услиједило тек 7 јула, а столачки срез не граничи са Црном Гором. Он је вјероватно претпостављао Мухамедово хапшење или су то била само његова »*pria desideria*«.

Морамо, напротив, истаакнути тачност и вјеродостојност напријед наведеног телеграма кот. уреда у Билећи од 11 јула, јер се у њему тачно наводи извор информација кот. уреда.

Напомињем да је Трипић погрешно навео име кот. претстојника у Билећи, који се не зове Фаст, него Блум, док је Фаст био у то вријеме кот. претстојником у Љубињу.

Трипић, према каснијем причању Мухамедову, наводи да се он слободно кретао у Никшићу 4—5 дана и да је, према томе, његово хапшење услиједило тек 9 или 10 јула, што је свакако нетачно. Слажем се са претпоставком Ивовића да је Мехмедбашић, након више од двадесет година, могао заборавити тачан дан свога хапшења.

За доказ тачности датума хапшења (7 јула) наводим и изјаву војводе Стева Вукотића од 20 јула 1914 у којој изричито вели да сам ја дошао к њему 7 јула, дакле на сами дан његова хапшења, и молио га да Мухамеда пусти на слободу. Пошто сам ја са војводом Стевом био у врло пријатељским везама, то сам сјутрадан, 8 јула, поново отишао к војводи и детаљно га упознао са покретом Младе Босне и истакао револуционарни и патриотски гест Мухамедов, са којим сам у нашем родном мјесту Стоцу тијесно сарађивао послје анексије Босне и Херцеговине и са којим сам први дан по објави рата од стране Црне Горе Турској 1912 г. био заједно кренуо као добровољац у црногорску војску.

тај начин, што је био стављен на расположење министру војном "привремено — за вријеме садањег мобилног и предстојећег ратног стања" (Архива Министарства унутрашњих дјела број 8869 од 16 јула 1914 г. по старом календару).

4) Интриге српског посланика Михаиловића на Цетињу данас се не морају узимати озбиљно, поготово када је и измишљотина, настала по капитулацији Црне Горе, о сепаратном миру краља Николе са Аустро-Угарском опорвргнута послје 1918 године када је архив Министарства спољних послова у Бечу био доступан науци.

5) Мухамеду се није ништа рђаво десило у Црној Гори, већ је током 1914 године слободно прешао из црногорске у српску војску.

6) Најзад држање Црногорске владе и њена "одговарања на вербалне ноте Аустриског министарства тек по Мухамедовом "бјекству" из Никшића и напомена да ће суд решавати о његовом изручењу послје судских ферија које су се завршавале 28 августа (ова вербална нота поменута је по Трипићу у чланку "Атентатор Мухамед Мехмедбашић у Никшићу") свједоче да је она имала подршку краља Николе. Уосталом Црна Гора је објавила рат Аустро-угарској 24 јула односно 6 августа 1914 године. Изузев ове грешке, Поповић је употпунио на основу личних запажања и грађе из Државног архива у Сарајеву чланак "Атентатор Мухамед Мехмедбашић у Никшићу." Уредништву нашег листа биће врло драго да Милан Поповић расвјетли још по које питање из односа Црне Горе и Херцеговине.

Војвода Стево је, на моје јемство и на моју часну ријеч, пустио Мухамеда дјеломично на слободу, под условом да ноћива у затвору и да нас неупадно прати један жандар.

У чланку Ивовића вјерно је описан бијег Мухамедов 15 јула. На извршење тога бјекства приморале су нас, углавном, вијести које смо добијали са Петивића да Аустрија својим путама енергично тражи екстрадицију Мухамедову. Ми смо били увјерени да црногорске власти ни црногорски народ никада не би пристали на тако срамно гажење азила политичких бјегунаца, знајући колико би негодовање та екстрадиција произвела код свих народа на Југословенском Југу, а да и не говоримо о ставу нишкићине омладине која је увијек била револуционарно расположења и која је била спремна да ту екстрадицију по потреби и силом спречи. Али!... У нас се ипак била увукла бојазан о могућности те екстрадиције од стране Двора, из чисто династичких разлога, противно вољи читавог народа црногорског. Ту сумњу (говорим само о сумњи, јер доказа за то нисмо имали) потенцирао нам је по куриру и сам тадашњи србијански посланик на црногорском Двору Михајловић, (ако сам тачно запамтио његово презиме!).

Ту сумњу је крио у себи и сам војвода Стево, који је због своје благородности и честитости у јавном и приватном животу био веома пијењен дијем читаве Црне Горе и који је са својим зетом краљем Николом још од 1907 г. имао много политичких размимоплажења и трвења. Када сам војводи ту сумњу натукнуо, учинило ми се да и он са мном дијели ту бојазан.

Стога је и разумљиво да је у свим круговима у Никшићу са великом радошћу и олакшањем примљена вијест о бјекству Мухамедову 15 јула. Исти дан око поноћи потражио ме је војвода у мом стану гдје сам ја будан очекивао сваки час његов позив, јер сам био формални јемац да Мухамед неће побјећи. Одмах је о том бјекству телеграфски обавијештено Петивиће. Ја сам се брашно како сам умно. Ни тада, ни послје 4—5 дана, када је дошао са Петивића нарочити истражнички начелник Министарства унутрашњих дјела Спасоје Пилетић, није извршено ничије хапшење, па ни моје ни жандара Барбареза. Том приликом сам се увјерно да је истражнику Пилетићу и самом војводи Стеву било потпуно јасно да су моји прети били умјешани у ту аферу, па су ми то у души одобравали. Наставио сам са војводом и даље наше пријатељске везе и посјете код његове куће.

Два-три дана по бјекству Мухамедову извршен је поћу претрес код свих грађана у Никшићу, не изузимајући ни народне посланике, па чак ни стап самог владике. Претрес је вршен сасвим површно. Само је остао поштеђен мој стан (могао се, зар, Мухамед још пронаћи код мене!).

Срећом, ускоро по нестанку Мухамедову Црна Гора је објавила рат моћној Аустрији и тако је легла та афера. Мухамед се одмах гојавио као борац у једном бјелопавлићком батаљону. Краљ Никола није лако заборавио ову »вјудурму« свога шуре војводе Стева, те га

је ускоро смијенио са положаја обласног управитеља Никшићке области. Нико се није могао отети вјеровању да је то смјењивање услједило због афере Мехмедбашића. За хатар истини морам примијетити да је војвода Стево касније унеколико рехабилитиран, постављањем његовим за претсједника Војног суда Херцеговачког одреда. На томе положају сам га затекао почетком септембра исте године на Вилусама, куда сам тих дана као редов 7 чете Требјешког батаљона пролазио, којом приликом ми је војвода потпуно одобрио мој поступак у помагању бјекства Мухамедова и похвалио ме што сам и његово пријатељство и задату ријеч подредио вишој, национално-ослободилачкој идеји.

Ивовић није могао установити да ли је и када Министарство иностраних послова одговорило аустријском посланству на Цетњу на његове три ноте. Међутим, у Трипићевој књизи: »Трагање аустро-угарских власти за Мухамедом Мехмедбашићем«, на стр. 8, тачно је забиљежен текст вербалне ноте црногорског Министарства иностраних дјела под бр. 2221 од II (24) јула 1914 г., која је нота штампана у књизи »Österreich-Ungarns Aussenpolitik« (Беч 1930), чији се препис, на њемачком, налази и у Државном архиву НР Б и Х у Сарајеву. То је једини одговор црногорске владе на све три вербалне ноте ц. и кр. аустријског посланства, а предат је уочи самог дана предаје ултиматума Србији од стране Аустро-Угарске.

Ова нота је састављена у доста помирљивом духу и у њој се чак тврди да су »у затвор одмах стављени бивши жандарми којима је било повјерено чување Мехмедбашића.« Нота се завршује обећањем: »У случају Мехмедбашићева хапшења, које Краљевска Влада исто тако жели као и ц. и кр. влада, биће акта, која доказују кривицу бјегунца, а која су Министарству предата са јучерашњом цијењеном мотом, упућена одмах, по свршетку судских ферија, компетентном суду ради коначне одлуке у ствари молбе за екстрадицију«.

Из свега се види да црногорска влада није хтјела повећавати и онако већ пренапету предратну атмосферу и давати повода аустријској влади да и њој поставља ултиматум као и Србији. Да само извршење овог атентата није било црногорској влади непријатно, јасно се види из лабавог вођења поступка по предмету бјекства Мехмедбашића и по непозивању на одговорност »криваца« за то бјекство. Црногорска је влада добро знала да за такво држање има свакако пуну подршку свих Црногораца, јер народ никада не би дозволио да се оствјештано право црногорског азила, тога вјековног уточишта свих политичких бјегунаца, таквом издајом компромитује.

Милан Р. ПОПОВИЋ